

2019
03-04

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A MAGYAR MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

A SZEGÉNYSÉG
ARCAI

© Máltai Tanulmányok
Minden jog fenntartva!

I. évfolyam, 3–4. (egybekötött) szám

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat szaklektorált folyóirata. Megjelenik elektronikusan évente négy alkalommal, nyomtatott formában egybekötve minden év végén.

A folyóirat korábbi számai elérhetők az alábbi címen:
<https://maltaitanulmanyok.maltai.hu/>

Főszerkesztő: Solymári Dániel

Szerkesztőbizottság: Győri-Dani Lajos, Jeney Gábor, Kovács Gábor, dr. Németh Nándor,
Pataki Gergely, Romhányi Tamás

Tudományos tanácsadó testület: Prof. dr. Könczei György DSc, Prof. dr. Pálné Kovács Ilona,
Pallós Tamás, dr. Székely János, Prof. dr. Ürge-Vorsatz Diana, dr. Varga Imre Kapisztrán,
dr. Várszegi Asztrik

Szerkesztőségi titkár: Czirják Ráhel

Olvasószerkesztő: Szigeti László

Korrektúra: Pávay Andrea

Tördelés és nyomdai előkészítés: Bánlaki Szabolcs és Molnár Tamás

ISSN elektronikus: 2732-0332

NMHH: CE/14647-3/2019.

Kiadja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület
1125 Budapest, Szarvas Gábor út 58–60.
Felelős kiadó: Kozma Imre

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat e lap minden részének sokszorosításával, terjesztésével, a benne közölt adatok tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. A Máltai Tanulmányokban megjelent szerzői művek és az azok részeit képező illusztrációk, képek kizárólag a kiadó előzetes írásbeli engedélyével tehetők hozzáférhetővé. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül. A lapban közölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó Magyar Máltai Szeretetszolgálat véleményét.

TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK, SZEGÉNYSÉG, TÁRSADALMI JÓLLÉT

SZIRMAI VIKTÓRIA

Absztrakt

A tanulmány célja a mai nagyvárosi tüntetések térbeli társadalmi jellegű mozgatórugóinak a bemutatása, a nyugat-európai és a kelet-közép-európai nagyvárosi utcai megmozdulások hasonló motivációinak a jelzése. Ebből kiderül, hogy a szegénység, vagy a jóllét hiánya, deficitje, a lecsúszástól való félelem található-e a mobilizáló tényezők között. A zavargásokban részt vevők alapvető céljaiban, de társadalmi hátterekben is sok a közös vonás. Ők a kirekesztettek a társadalom különböző lehetőségeiből, a megfelelő munkához való jogból, a jó oktatási intézményekből és a minőségi egészségügyi szolgáltatásokból, a jó lakhatási körülményekből: a tények szerint ezek a rétegek kisebb részben a városközpontokban, nagyobb részben a nagyvárosok szélén élnek. Az elemzés rámutat a meghatározó térbeli társadalmi mechanizmusokra, mégpedig a globalizáció, illetve a globális urbanizáció hatásaira, az ebből adódó modern nagyvárosok térbeli társadalmi egyenlőtlenségeire, a globális, az európai és a magyarországi szegénység területi jellegzetességeire. A társadalmi jóllét koncepciója egyfajta megoldási lehetőségként fogalmazódik meg.

Kulcsszavak: térbeli társadalmi egyenlőtlenség, szegénység, globalizáció, kirekesztés, dzsentrifikáció

A tünetek

A világ nagyvárosai forrongnak: egyre gyakoribb az európai nagyvárosok utcáin, terein demonstrálók tömege, fiatalok és idősebbek egyaránt több beleszólást akarnak a politikai döntésekbe. Több demokráciát, nagyobb nemzeti vagy területi autonómiát követelnek, de legfőképpen jobb életkörülményeket, a jövedelmi és egyéb források társadalmilag igazságtalan és egyenlőtlen elosztásának megváltoztatását, a szegénység, a társadalmi kirekesztés, másképpen szólva a társadalmi egyenlőtlenségek enyhítését. A nyugat-európai és a kelet- és közép-európai nagyvárosok tüntetéseinek követeléseiben nincs igazán különbség. Szinte minden esetben hasonló jelenségeket tapasztalhatunk, jóllehet az egyes tüntetések élességében, időtartamában, a kormányzati reakciókban eltérések is előfordulhatnak.

A szegénység, vagy éppen a jóllét hiánya, deficitje, a társadalmi lecsúszástól való félelem mindig megtalálható a mobilizáló tényezők mögött. Sokszor csak rejtetten, a háttérben, majd egyre inkább megmutatkozva. Például a francia sárga mellényes mozgalom tüntetéseit a benzinár emelkedése robbantotta ki, de később már több demokráciát, igazságos nyugdíjrendszert vagy éppen béremelést, a szegénység enyhítését követelték a Lyon, Bordeaux, Toulouse, Nantes, Montpellier és Párizs különböző városrészeiben összegyűlt tömegek. De ugyanezeket követelték az időközben európai szintre, más országokba, más nagyvárosokba (például Hágába) átterjedt mozgalmi csoportok is.

A francia nagyvárosi társadalmi mozgalmak leglényegesebb befolyásoló tényezői, fő mozgatórugói a strukturális és területi társadalmi egyenlőtlenségek, köztük a nagyvárosok és környékeik egyenlőtlen gazdasági, társadalmi fejlődési lehetőségei. A globalizálódó, egyben dzsentrifikálódó¹ nagyvárosokban a belső negyedek ingatlanárainak folyamatos növekedése miatt is a centrumokból egyre inkább kiszorulnak a képzetlenebb, alacsonyabb jövedelmű rétegek, így a szegénység az elővárosokban koncentrálódik.

Az elővárosi szegénység kialakulásának történeti-várospolitikai okai is vannak. Az 1960-as években a nagyvállalatok (elsősorban az autógyárak) részben a francia, de nagyjából az Észak-Afrikából, Algériából bevándorolt, szakképzetlen, iskolázatlan munkásainak Párizs környékén építettek elővárosokat, lakótelepeket. Ezekben az években hatósági akaratra is beköltöztettek az elővárosi negyedekbe olyan észak- és nyugat-afrikai bevándorlókat, akik az általuk spontán létrehozott *bidonville*-ekben, nyomornegyedekben telepedtek le.

Ma már az egykori bevándorlók második, harmadik generációi élnek itt, azok, akik az első generációhoz hasonlóan szakképzetlenek, iskolázatlanok és többnyire munkanélküliek. Franciaországban körülbelül ötmillió ember lakik az „érzékeny városi zónákban” (Zones Urbaines Sensibles, ZUS), vagyis a társadalmilag problematikus elővárosi térségekben. Az itt élők majdnem 40%-a nem fejezi be iskoláit. Közülük kerül ki a mai munkanélküliek számottevő része. 2009-es adatok szerint a 7,5%-os országos átlaggal szemben 16,9% az elővárosi munkanélküliek aránya, akik főként fiatalok, sok közöttük a fiatal férfi (Bronner, 2010: 9). A későbbi időszakok adatai sem mutatnak javulást: 2012-ben az érzékeny városi zónákban a munkanélküliség 24%-os, miközben az országos átlag 10% volt. A munkanélkülieknek közel a fele továbbra is a fiatal korcsoportok tagja (Observatoire des inégalités, 2014). A 2017-es adatok sem biztatók: az elővárosi népesség 40%-a szegénységben él (az országos arány 15%). A szegény elővárosiak 45%-a fiatal (huszonöt éven aluli); 44%-uk inaktív, szemben az országos 20%-os adattal (Mérieux, 2017).

1 – A dzsentrifikáció kifejezésnek nincs magyar megfelelője, elsőként egy angol szociológus, Ruth Glass használta 1963-ban, egy észak-londoni negyed, Barnsbury városrész átalakulásának a jelölésére. A kifejezés a gentry, tehát a 'közneves', 'nemes' jelentésű szóból származik, és a régi, leromlófélben lévő, belső városi, elsősorban munkás- vagy szegényebb rétegek által lakott negyedek átalakulását, fizikai rehabilitációját, illetve a lakosság ebből is adódó kicserélődését, az eredetihez képest magasabb társadalmi státuszú lakosság beáramlását, egyszersmind a negyedek új, magasabb státuszú társadalmi szerkezetének kialakulását fejezi ki. A folyamatot a befektetési tőke áramlásának igényei mozgatják: a különböző okok, például a dezindusztrializáció következtében bezárt üzemek és kiüresedett lakóépületek, a lepusztult, elhagyott üzletek miatt funkciótlanná vált, főként alacsony státuszú munkások által lakott városi területek újrahaznosításának törekvése, az abból adódó befektetési, fejlesztési célok határozzák meg.

A jövő bizonytalansága, a mindennapi megélhetés gondjai, a lakóhelyi társadalmi feszültségek számos konfliktus forrásai. Ellentétek vannak az idősebb és a fiatalabb nemzedékek között, ezek oka az idősebbek féelme az „utcán élő” és randalírozó fiatal bandáktól. Néha csendes, néha inkább hangos viszályok alakulnak ki az aktívak és a munkanélküliek között is, amelyek sok esetben etnikai problémává eszkalálódnak. A lakóhelyi konfliktusok lényegében társadalmi strukturális ellentmondásokból fakadnak, mégpedig a bevándoroltak vagy leszármazottaik és a francia „öslakosság”, de legfőképpen a kisebbségben lévő elővárosi alsó középosztálybeliek, illetve a középosztálybeliek és a többségben lévő kirekesztettek között.

A területi egyenlőtlenségi problémák tovább szélesedtek a vidéki Franciaország és a párizsi agyrtérség között feszülő gazdasági dichotómiák, különbségek, a fővárosi agyrtérség fejlődési dinamikájához képest gazdasági, társadalmi hátrányokkal küzdő vidék leszakadása miatt. A középosztály lecsúsítása, életkörülményeinek romlása miatt is növekedett az országot vezető politikai és a gazdasági elittel szemben megnyilvánuló bizalmatlanság, erősödött az általános elégedetlenség. Mindez a tömegek radikalizálódásával járt együtt.

A zavargásokban részt vevők társadalmi háttérben is hasonlóságokat látni: ők azok, akiket kirekesztettek a társadalmi élet különböző lehetőségeiből, a megfelelő munkához való jog, a jó oktatási intézmények, a széles körű egészségügyi szolgáltatások, a minőségi lakhatási körülmények számukra nem egykönnyen érhetők el. Többségük a társadalom periferiáján, félperiferiáján helyezkedik el, sokan közülük iskolázatlanok, munkanélküliek, szegények. De köztük találni azokat az alsó középosztálybelieket is, akik a történetileg kialakult élethelyzetükből lecsúsztak, vagy egyelőre még csak rettegnek ettől. S bár a nagyvárosok központi negyedeiben is megtalálhatók, többnyire a nagyvárosok szélén, a peremkerületekben, a rosszabb minőségű lakótelepeken élnek. A fővárosok központi negyedeibe csak tüntetni, demonstrálni mennek.

A nagyvárosokban tüntetők, demonstrálók között sok olyan is van, aki kisebb városokból, vidéki térségekből érkezett. Ami nem véletlen, hiszen a legszegényebbek gyakran a vidéki térségekben, falvakban, kisebb városokban, gazdasági szerepüket veszített ipari településeken laknak. E településeken, térségekben nincs, vagy nagyon kevés a munkahely. A meglévő munkahelyek szakmai elvárásaihoz pedig nem elég a tudásuk, nincs meg a szükséges iskolázottságuk. Talán a fiatalságuk sincs már meg: a vidéki társadalmak elöregedőben vannak, ezért hiányoznak a változtatáshoz, egy jobb élet kialakításához nélkülözhetetlen lehetőségeik. De a fiatalabbaknak sincsenek meg az anyagi forrásaik, hogy kimozduljanak helyzetükből, más, gazdaságilag dinamikusabb településekre költözzenek, és ott vállaljanak munkát. A napi vagy akár helyi mozgásokhoz sincsenek meg a feltételek: sokuknak nincs gépkocsija, és a vidéki településeket a centrumokkal összekötő tömegközlekedés sem mindig biztosítja a mobilitás lehetőségét.

A volt szocialista országokban egészen az 1989-es, 1990-es politikai, társadalmi rendszerváltásig nem volt mód a politikai érdekek és ellentmondások kinyilvánítására, társadalmi mozgalmak szerveződésére, utcai demonstrációkra. Ennek legfőbb okai a politikai rendszer sajátosságai

voltak: a központosított, egypártrendszerre alapozott hatalmi berendezkedés, a redistributív, vagyis a pénzügyi erőforrások újraelosztására épülő társadalmi irányítás mechanizmusai, a helyi (vállalati és területi) önállóság hiánya, a kizárólagos állami tulajdon, a negligált piaci viszonyok, a társadalmi mozgalmak szerveződését, az utcai megmozdulásokat tiltó szabályok és törvények. Komoly szerepet játszott a „puha” és a „kemény” diktatúra jellegzetességei között lavírozó, az egyének mindennapi életére rátelepedő, félelmet keltő pártállami jelenlét, a szólásszabadság teljes hiánya is. A fejletlen, individuálisan élő, együttműködésre képtelen civil társadalmi erők, a tiltakozási kultúrák kialakulatlanságai, az önmagukért való kiállás hiányai, a szakszervezetek gyengesége, az állampárt érdekeinek való alávetettségük további meghatározó tényezők voltak.

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a kelet-közép-európai országokban az egypártrendszer keretében is létrejöttek mozgalmak: a gazdasági és társadalmi problémák következtében társadalmi konfliktusok is kialakultak, szabadságharcok, felkelések is szerveződtek. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, az 1968-as prágai tavasz, a mindennapi élet nehézségei (főként a folyamatos áremelések) miatt kialakult 1956-os poznaíni, 1970-es gdański, valamint az 1976-os radomi és ursusi munkássztrájkok a hatalom kiszorításának igényét, a polgári jogok, az alternatív nyilvánosság, az egyesülés szabadsága, a hagyományos közösségek és kapcsolati hálók újratertemzésének céljait fogalmazták meg (Baranyai, 2017).

Az igazi változást azonban a nyolcvanas, de főként a kilencvenes évek hozták: a kelet- és a közép-európai országok nagyvárosaiban, fővárosaiban is szaporodtak az utcai megmozdulások, tüntetések. Ennek meghatározó tényezői a következők voltak: a volt rezsím bukása, a piaci társadalom szerveződése, a parlamenti demokrácia, az ellenzéki pártok és politikai erők megjelenése, a civil társadalmi szerveződés felgyorsulása, így a civil társadalmi mozgalmak számának, erejének növekedése és az önkormányzati önállósodás. Az új folyamatok a nyugat-európai modellhez, az ottani életszínvonalhoz való felzárkózás ígéretét hozták a volt szocialista országok számára. Azonban igen hamar kiderült, hogy ez országonként, térségenként, településenként és társadalmi csoportonként igen nagy különbségekkel történik, és nyilvánvalóvá vált, hogy a kelet- és a közép-európai országok európai szintű felzárkózása nem könnyű folyamat.

Az 1989-es, 1990-es rendszerváltó évek egy nagyon megtépzott, számos nehézséggel sújtott kelet- és közép-európai térséget találtak. S ebben alig volt különbség az érintett országok között. Mindegyikre igaz, hogy 1992-ben és 1993-ban romlott a gazdasági teljesítményük, a GDP aránya körülbelül 20%-kal csökkent, bár a lengyel visszaesés csak 15% volt (Ehrlich et al., 1994: 15). Mindez a munkanélküliség regionálisan differenciált növekedésén is meglátszott: a fejlettebb térségekben még kezelhető, a fejletlenebbekben már kezelhetetlen méreteket öltött. (A lengyeleknél, a magyaroknál és a szlovákoknál 1992–1993-ban az aktív népesség 12-14%-át érintette, a cseh adat ennél jóval alacsonyabb, csupán 5% volt – Ehrlich et al., 1994: 17).

A lassan kibontakozó piaci társadalom, a globális gazdaságba való integráció számos gazdasági és társadalmi problémára gyógyírt hozott: enyhült a korábbi rendszer viszonyaiból fakadó

gazdasági válság, megindult a korábbi állami vagyonok privatizációja, új vállalkozások jöttek létre, és megjelentek a multinacionális cégek, a globális tőke is. A globalizáció azonban nemcsak pozitív, hanem negatív következményekkel is együtt járt. Ezek között különösen súlyosnak bizonyult a jóléti államok fokozatos leépülése, a korábbi állami nagyvállalatok privatizációját követő munkanélküliség növekedése, a szegények, a hajléktalanok számának gyarapodása, a térségi társadalmi egyenlőtlenségek erősödése, a települések, a városok és vidékeik közötti gazdasági és társadalmi dichotómiák.

A rendszerváltáshoz fűzött remények megfakulása azonban újabb mobilizáló erővel járt: a kilencvenes évek elején a kelet- és közép-európai, így a magyar fővárosban is addig csak a nyugat-európai nagyvárosokban tapasztalt számos tiltakozást, köztük kormányellenes megmozdulásokat is lehetett látni. Ezek azonban többnyire hamar elcsitulak, majd később, főként a legutóbbi években ismét fellángoltak, de általában csak rövid ideig tartottak. (A francia sárga mellényesek mind a mai napig megnyilvánuló kitartását a keleti modellekben ritkán látni, a tiltakozási kultúrák eltérései miatt is.)

A társadalmi megmozdulások hullámvásáinak okait keresve a poszt szocialista múlt máig érvényes hatásait érdemes megemlíteni. Többek között a nyugati modellekhez képest megkésett vagy inkább felemás (Mellár, 2009) gazdasági, társadalmi modernizációt, a fejlett országok ajánlásainak kritikamentes másolását, azoknak a kelet- és közép-európai esetekben többnyire irreleváns hatásait. Az átvett vagy csak másolt modernizációs koncepciók fő problémái voltak, hogy nem az adott térségi és nemzeti viszonyokra, adottságokra épültek, figyelmen kívül hagyták a térségi, regionális társadalmi elvárásokat, nem készültek fel a várható társadalmi konfliktusokra, és országoként differenciált felzárkózási stratégiák sem jöttek létre. A térségi stratégiák kialakítása a nemzeti tőke hiánya miatt is lehetetlennek tűnt, s a helyi elitek is gyors változást ígértek és reméltek. S ebben akkor széles körű társadalmi konszenzus volt; a civil erő és autonómiához szokott polgári középosztály nélküli, paternalizmushoz szokott társadalmak elfogadták a külső szereplőtől (a „Nyugattól”) érkező megoldásokat. Ehhez szoktak hozzá. A saját ügyek kézbevétele, a tiltakozás nem minden kelet-közép-európai országra jellemző kulturális tényező.

A problémát erősítette, hogy az érintett társadalmak a helyi önkormányzatoktól sem kaptak más válaszokat. A rendszerváltás első éveinek euforikus hangulata, az önkormányzati pénzügyi és fejlesztési önállóság akkor reális lehetősége hamarosan gyengült, az évtized végére ismételen erősödött az állami centralizáció, a helyi források elvonása, aminek következtében mindenhol csökkentek a helyi érdekérvényesítés esélyei. A helyi hatalmaknak így nem maradt más választásuk, mint a központi modellek követése, a helyi (közte a lakás)vagyon gyors elherdálása, a privatizáció felgyorsítása, a külföldi működő tőke, a multinacionális cégek érkezésének reménye, s ennek érdekében számos helyi kedvezmény (többéves adómentesség, kedvező telephelyek) biztosítása számukra.

A tapasztalatok szerint a helyi vezetők mindezt a térségi vagy a környező településekkel kialakítható együttműködés nélkül tették, s ezzel számos térségi konfliktust is generáltak. Ennél

is nagyobb problémát okozott, hogy a helyi társadalmakkal való kooperáció sem jött létre, a helyi hatalmak (az országos mintáknak is megfelelően) a társadalmi igényeket félresöpörték, a várható társadalmi feszültségeket figyelmen kívül hagyták, nem törekedtek ezek kezelésére, a szegényeket, az átállás kárvallottjait pedig az „út szélén” hagyták.

A kelet- és közép-európai modernizáció eddig említett jelenségei mellett a civil társadalmi mozgalmak és szervezetek gyengeségeit, forrásaik hiányát, egyre erősödő állami függésüket, de a szakszervezetek tehetetlenségét, a látványos akciók kibontakozásához szükséges társadalmi bázis hiányát szintén meg kell említeni, hogy meg tudjuk érteni a társadalmi megmozdulások hullámzásait.

De talán ennél is lényegesebb a tiltakozó társadalmi csoportok megosztottsága és ennek következményei: az eltérő érdekszerkezetek, amelyek mögött a központi hatalomtól való erős függés, a múltból itt maradt individualizáció, a társadalmi együttműködés korlátozottsága rejtőzik. E csoportok társadalmi bázisai is elég egyoldalúak: a többséget egyes középosztálybeli értelmiségi csoportok adják, a munkásrétegek jóval kevésbé vesznek részt a különböző megmozdulásokban, a legszegényebbek pedig egyáltalán nem.

A különbségek bemutatása mellett nem szabad elfelejteni a hasonló jelenségeket: engem különben is mindig az érdekelt, mi a közös a nyugati és a keleti modellek legkülönbözőbb jellemzőiben, akár az urbanizációs trendekben (Szirmai, 2019), akár a társadalmi mozgalmak megnyilvánulásaiban (Szirmai, 1999). A különbségek ugyanis többnyire a múlttal való kapcsolatot mutatják, s jóllehet az is fontos, a hasonlóságok azért jelentősebbek, mert a máról, a jövő lehetőségeiről, az európai integráció szintjeiről szólnak. Ezért tanulmányomban azt vizsgálom meg, hogy milyen közös tényezők magyarázhatják a nyugat- és a kelet-közép-európai nagyvárosok tüntetéseiének ma tapasztalható hasonló trendjeit. Kutatásaim alapján úgy vélem, a meghatározó tényezők között különösen fontosak a globalizáció folyamatai és területi hatásai, köztük a térségi társadalmi egyenlőtlenségek, a társadalmi kirekesztés, a térségi szegénység jellegzetességei, azok mögöttes meghatározottságai.

A meghatározó tényezők

A globalizáció jelensége

Globalizációs jelenségek mindenkor voltak: mindig léteztek olyan gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok, amelyek szétterjedtek a világban, és hasonlóságokat eredményeztek az egyes országok között. De a mai globalizáció más, mivel ez a kapitalizmus terjedésével, nemzetközivé válásával függ össze: ez a kapitalista társadalom és gazdasági berendezkedés produkuma (Enyedi, 2012). A globalizáció részben az államok, de legfőképpen a piac és a neoliberális ideológia által szabályozott gazdasági folyamat, amelynek társadalmi, kulturális és politikai, de legfőképpen területi hatásai vannak (Richardson–Bae, 2005; Lim, 2005).

A globalizációban a tőke, a termelési eszközök és a termékek, a különböző tudások és kulturális modellek, értékek és eszmék, meghatározott életstílusok, valamint a munkaerő áramlását, nemzetek felett átívelő, általános jellegű, nemzetközivé válását figyelhetjük meg. Komplex, több összetevőjű folyamatról van szó, amely a világ központi helyzetű, fejlett, innovatív (általában gazdag) centrumországából indul ki, és a gazdaságilag kevésbé fejlett vagy éppen hátrányosabb helyzetű perifériák, félperifériák felé terjed, különböző tartalmakkal és eltérő időpontokban. Lényeges jellemzője, hogy integratív jelenség, mivel a folyamatban részt vevő, különböző érdekeltségű aktorok – eltérő mértékben és formákban – részévé válnak a centrumországokból kiinduló gazdasági és egyéb mechanizmusoknak. S ezzel megteremtik a globális gazdasági, politikai és társadalmi vagy éppen kulturális hálózati rendszereket.

A globalizációt a gazdaság világméretűvé válása mozgatja. Ennek során a termelés, az értékesítés és a fogyasztás világméretben szerveződik. A nagyvállalatok a különböző termékek előállítását és értékesítését nem egy országon belül, hanem világszinten szervezik. Ehhez számos feltétel megvalósulása szükséges: a műszaki haladás, ennek keretében a szállítás, a közlekedés és a távközlés technikai fejlődése, amely lehetővé teszi az áruk, a tőke, a tudás és a technika nemzetközi mobilitását. A tömegkommunikáció fejlődése szintén nélkülözhetetlen feltétele a folyamatnak, ahogy a tőkekoncentráció is.

A globalizáció szerveződése, a globális központok kialakulása mögött erőteljes koncentrációs, egyszersmind regionalizációs folyamatok találhatók: a globális gazdasági versenyben ugyanis döntő a földrajzi elhelyezkedés, mivel a különböző iparágak versenylőnyei a földrajzi helyzetből erednek. A termelési lánc inkább jövedelmező a fejlett térségekben (Lengyel, 2003).

Az erőteljes földrajzi koncentráció már a hatvanas-hetvenes évektől megfigyelhető a világ-gazdasági termelés területi elhelyezkedésében. 2016-ban az USA, az Európai Unió, Japán és Kína a világ GDP-jének 67,5%-át állította elő.

A területi hatások

A földrajzi koncentráció nagyvárosi környezetben zajlik: a fejlett országokban szintén a hatvanas-hetvenes évektől megfigyelhető a szolgáltatás-szektor, a szakképzett munkaerő nagyvárosi koncentrációja, a multiregionális és interregionális, később multinacionális, transznacionális vállalatok nagyvárosi előretörése és ennek hatására a nagyvárosok és perifériájuk erőteljes fejlődése.

A globális gazdaság területi igényei újraszabják a területi társadalmi struktúrát, térbeli társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi, köztük foglalkoztatási problémák alakulnak ki. Egyrészt azokban a térségekben, ahová nem érkezik a globális tőke, másrészt azokban a térségekben, ahonnan a globális döntések következtében a transznacionális, multinacionális vállalatok elmennek.

A globális gazdasággal nem vagy kevésbé érintett térségekben a társadalmi problémák még súlyosabbak, miközben ezekben a térségekben igen dinamikus városrobbanás zajlik, amely az urbanizáció első szakaszának, a gyors városrobbanásnak a mai változata. A mai urbanizáció 93%-a a fejlődő országokban és a harmadik világ térségeiben, az ázsiai és afrikai országokban zajlik, a motiválóerők azonban eltérők: ezt a folyamatot főként a vidéki túlnépesedés, az ottani kilátástalan életkörülmények, a mérhetetlen szegénység és a hiányzó ipari fejlődés mozgatják. Példa lehet erre, hogy ezekben az országokban nyolcszázmillió ember slumokban él: a szub-szaharai afrikai térségben a városi népesség 62%-a, Kelet-Ázsia esetében 37%-a, Dél-Ázsiában 43%-a, Latin-Amerikában és a Karib-szigetek esetében pedig a 27%-a. A gondokat elsősorban a várostervezés, illetve az alapvető szolgáltatások (víz, csatorna, villany) hiánya okozza, továbbá a rossz közlekedés, a hatalmas munkanélküliség, a feketegazdaság jelenléte. Például Afrikában a munkanélküliség a városi népesség 50%-át érinti (Clos, 2016).

A fejlődő országokban a területi egyenlőtlenségek hatalmasak, a szeparált, kirívóan gazdagok által lakott és fegyveresen őrzött lakóparkok, a fizikailag és társadalmilag lepusztult slumok, a kirekesztettek enklávéi a polarizált társadalmi szerkezet élesen elváló két szélső pontját mutatják meg. A gazdaság fejlődését lényegi módon akadályozza a tervezetlenül lezajló urbanizáció, valamint a szakképzetlen és szegény vidéki népesség nagyvárosi tömörülése.

A globalizáció, a globális tőke mozgások területi hatására az egész világon, így Európában is átalakult a területi és társadalmi szerkezet, új térbeli társadalmi viszonyok szerveződtek, a nagyvárosi fejlődési folyamatok felgyorsultak. S ez új típusú városi terek, egész urbánus rendszerek kialakulásával, valamint a globális tőke és annak intézményei erőteljes nagyvárosi, világvárosi koncentrációjával is együtt járt (Friedmann–Wolff, 1982; Enyedi, 2003; Sassen, 1991). Korábban hatalmat birtokló települések hátrányos helyzetbe kerültek, mások pedig előretörttek. Új, nagyvárosi hatalmak jelentek meg, ezek a globális városok, a világvárosok, amelyek gyakorta maguk mögé utasítják a nemzeti kormányokat, sajátos, nemzetek feletti döntési rendszereket hozva létre.

Az új gazdasági terek, a nagyvárosi gazdaságok a posztfordista gazdaság² működését (a szolgáltató- és a kvaterner szektorok növekedését) is képesek biztosítani. Ezek az új növekedési pólusok a gazdasági fejlődés csomópontjai, irányítóközpontjai, a parancsnoki helyek (Friedmann–Wolff, 1982), mivel itt koncentrálódnak az irányítói funkciók, a transznacionális és multinacionális vállalatok központjai, a pénzintézeti centrumok.

Az egyes városok jelentsége eltérő, hierarchikus különbségek vannak köztük. A hierarchia csúcán azok a városok állnak, amelyek a globális folyamatokat irányítják, s ellenőrzésük alatt tartják a világ erőforrásait. Ezek a globális városok, a nagyvárosok.

2 – A tömegtermelésű fordista gazdasággal szemben a posztfordista termelés – az információs technológia, a modern elektronika révén – képes gyorsan alkalmazkodni a fogyasztói igényekhez. A termelési rendszer lényege a piac, a gyártott mennyiséget a kereslet és a kínálat szabja meg. Mindez területi dekoncentrációhoz vezet. Rövid idő alatt ugyanazon a gyártósoron új termékeket lehet gyártani. Mindenből annyit rendelnek a cégek, amennyire szükség van, nincs raktározási költség. A termelés egész folyamata során ellenőrzik a termék minőségét.

A globális urbanizációban szerveződő területi társadalmi szerkezetre éles regionális egyenlőtlenségek, a társadalmi polarizáció erősödése jellemző, egyrészt a globális városrégiók és a többi régió között, másrészt a metropoliszok és az egyéb városi formációk között. A világvárosok, nagyvárosok struktúrájában, a városközpontok és a környékük között szintén erősek a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségek. A fejlett ipari társadalmakban, az Egyesült Államokban, Japánban, az európai országokban a területi koncentrációt eredményező globális gazdasági folyamatok, a világgazdaság, a multinacionális cégek nagyvárosi régióbéli koncentrációja, az ott megjelent központi cégek és azok vezetői rétegeinek komoly mértékű jelenléte miatt a társadalmi különbségek számottevő mértékben növekedtek. A kétmilliónál nagyobb népességű településegységek koncentrálnak a leghatalmasabb intézményeket, a leggazdagabb családokat, de az adott országokra jellemző szegénység egy részét is (Cadene, 2000).

Az európai városok eltérő sajátosságai

Az európai városok és társadalmi problémáik alapvetően különböznek az amerikai városoktól és gondjaiktól: eltérő a piaci mechanizmusok és az állami szerepek jelenléte és hatása. Az amerikai városokban erősebb társadalmi különbségeket okoznak a piaci folyamatok, míg az európai város jobban védett közpolitikai értelemben, magasabb a közszférában foglalkoztatottak, a városi viszonyokat hivatalból is alakítók aránya. A közszolgáltatások, köztük az infrastruktúra és a tervezési viszonyok szintén nagyobb mértékben tartoznak a közszféra, az állami rendszerek keretéhez, s ezek enyhíteni képesek a szegregációt, a társadalmi szegénységet is (Kazepov, 2005). A piaci viszonyoknak az amerikai modellhez képest erősebb állami koordinálása, a határozottabb és átfogóbb szociál-, illetve oktatáspolitikai szinten hozzájárul Európában a társadalmi kockázatok enyhítéséhez, a közös jólét erősítéséhez.³

A fejlett és a fejletlen országok városai, a globális és egyéb városok, az észak-amerikai és az európai nagyvárosok nemcsak méreteikben, nemcsak hajtóerőikben, hanem ellentmondásos jellegükben is eltérők: az európai társadalmi problémák, a szegénység, a kirekesztettség, de a közlekedési anomáliák sem hasonlíthatók össze sem az amerikai, sem a harmadik világ nagyvárosi feszültségeivel.

A jóléti állam visszaszorulásával, a piaci viszonyok megerősödésével összefüggésben azonban erősödnek a hasonló trendek is: a globális városoknak kiemelt sajátosságuk a magas társadalmi státuszúak koncentrációja. Ez a folyamat az európai (így a kelet- és közép-európai) globális és egyéb nagyvárosokra is jellemző.

3 – Az európai városi életfeltételek sok más városhoz képest kiemelkedő voltát mutatja például az, hogy a világ egyik legjelentősebb tanácsadó cége, a Mercer városi életminőséget feltáró vizsgálata számos európai várost talált a legjobbak között: a 230 elemzett város közül 23 került a legjobbak közé, ebből 14 európai város volt (Brinded, 2017).

A következmények

Dzsentrifikáció és kirekesztés

A nyugat-európai nagyvárosi dzsentrifikáció folyamata a hatvanas-hetvenes években kezdődött. Ekkor főként a különböző alternatív életformák szerint élő társadalmi csoportok képviselői, fiatal értelmiségiek, művészek jelentek meg a fizikailag és társadalmilag is válságban lévő, alacsony lakás- és ingatlanárakat kínáló negyedekben. Az ott élő úgynevezett régi középosztálybeliekkel (kisegzisztenciák, tulajdonnal is rendelkezők, szabadfoglalkozású értelmiségiek), kispolgárokkal, munkásrétegekkel közösen, fokozatosan kezdték megújítani a korábban ipari funkciójú, lepusztult barnaövezeti épületeket, lakótömböket, javítani a lakások méreteit és minőségét, és (forrásokkal és igényekkel) fejleszteni a kereskedelmi szolgáltatásokat is. A közösségi terek is új arculatot és új funkciókat kaptak. A meglévő és arra még érdemes építészeti környezetet, régi épületeket, lakásokat nemcsak megújították, hanem védtek is. Ebben az időszakban a hatósági támogatások jelentősége még elenyésző volt, a lakáspolitikai többnyire különböző egyéni lakásfelújítási hitelek formájában támogatta a folyamatokat.

A nyolcvanas évek új szakaszt, fizikai megújulást és új társadalmi helyzetű lakosságot hoztak. A globális gazdaság és a nagyvárosi elhelyezkedéshez kötődő érdekeik nagy, egyben többfunkciós rehabilitációs projekteket vontak maguk után. Az eredetileg ipari negyedet, nagy kikötőket már nemcsak felújító, hanem gyökeresen át is formáló, s ezzel teljesen új városrészeket létrehozó ingatlanfejlesztések megvalósításában új szereplők is részt vettek: a különböző szintű hatóságok, ingatlanfejlesztők, nagy beruházók, hitelintézetek. Mindez nagymértékben megnövelte a lakás- és ingatlanárakat, ami pedig a helyi lakosság gyors kicserélődését eredményezte, társadalmi kirekesztést okozva: az alacsonyabb jövedelmű lakosság költözni kényszerült. Az újonnan érkezettek már magasabb jövedelműek, képzettek, a globális gazdaság működéséhez kapcsolódó felső és középosztálybeliek voltak.

A kelet- és a közép-európai nagyvárosok dzsentrifikációja lassan és a nyugati modellhez képest megkésve bontakozott ki. A közeledést a két modell között a kilencvenes évek során a nyugat- és a kelet-közép-európai nagyvárosokban egyaránt lejátszódó „citysedés”, vagyis a belvárosok új kereskedelmi, szolgáltatói vagy közigazgatási funkcióinak kialakulása hozta. Ennek hatására a dzsentrifikáció tovább erősödött. A kelet- és a közép-európai nagyvárosokban az adott időszakban fokozatosan szélesedő városrehabilitációs programok gyorsították fel a városközpontok társadalmi átalakulását, növekedett a lakosság középosztályi jellege. Az időközben fokozódó szuburbanizáció lassította ugyan a városközponti dzsentrifikációt, a nagyvárosi környezettel – annak rossz fizikai és társadalmi állapota miatt is – elégedetlenek közül sokan kiköltöztek a városok környékére. A szegényebb társadalmi rétegek pedig vagy visszaszorultak a felújítás nélküli, lepusztult negyedekbe, vagy visszaköltöztek eredeti vidéki lakóhelyükre. Az államszocializmusban még biztos munkahely elvesztése, a munkanélküliség mellett a belső városrészekben található lakás- és ingatlanárak növekedése szintén erősítették a társadalmi kirekesztést.

A nyugati és a keleti modell szerinti dzsentifikáció (és a társadalmi kirekesztés) között meglévő számos különbség, a keleti modell késleltetett és lassabb folyamata ellenére is számos hasonlóság fogalmazható meg a nyugat-európai és a kelet-közép-európai dzsentifikációs jelenségek között. Ezek a következőkben foglalhatók össze:

1. A nyugat- és kelet-közép-európai nagyvárosokban, fővárosokban egyaránt erőteljes dzsentifikációs folyamatok zajlanak. Ennek során a belső negyedek, köztük a korábban lepusztult állapotú részek lakói kicserélődnek: az alacsonyabb társadalmi státuszú népesség tagjai (az iskolázatlanok, az alacsony jövedelműek) fokozatosan kirekesztődnek a rosszabb ökológiai pozíciójú belső negyedekbe, elővárosokba, de főként a nagyvárosok, a fővárosok környékére. A helyüket magasabb társadalmi státuszú (iskolázott, magas jövedelmű) népesség foglalja el.

2. Mindkét modellben a magas társadalmi státuszú csoportok, a képzettebbek, a magasabb jövedelműek elsősorban a városközpontokban, illetve a jó elővárosokban, a jobb város környéki településeken helyezkednek el. A társadalmilag magas státuszú felső és középosztálybeli elővárosok megjelenését a szuburbanizációs folyamatok dinamizálódása, a belső városi környezetből elvagyók, a lakáspiac adottságaival élni tudók és élni is akarók kiköltözései magyarázzák.

3. Mindkét modellnek jellemzője az is, hogy az alacsonyabb társadalmi osztályok kisebb részben a városközpontokban, nagyobb részben a városkörnyéken, annak fejletlenebb részein koncentrálódnak.

4. A térbeli társadalmi átalakulást meghatározó tényezők között igen fontos az állami és a piaci mechanizmusok hatása, azok arányai. Az európai városok lényeges történeti jellemzői közé tartozott az amerikaihoz képest erősebb állami, különböző városfejlesztő hatósági részvétel, illetve a piaci hatások visszafogottsága és az ebből is adódó társadalmi szerkezeti különbségek, az enyhébb szegregáció rendje. A nyugat-európai nagyvárosok legújabb társadalmi szerkezeti jellemzőinek vizsgálatából azonban kiderül, hogy a nyugat-európai nagyvárosokban is enyhül az állami jelenlét, az állami szerepek fokozatosan visszaszorulnak, és átadják a helyüket a piaci folyamatoknak.

5. Ez a kelet- és közép-európai nagyvárosi modellre is igaz: a kilencvenes években kezdődött társadalmi és politikai rendszerváltással, a kapitalista gazdaság, a piaci társadalmi és gazdasági viszonyok kialakulásával a területi társadalmi szerkezet alakítását az állami beavatkozás, a hatósági tervezési és fejlesztési törekvések, a központilag irányított forráselosztás helyett egyre inkább a magánszektor, a privát szereplők, a vállalkozók, a külföldi befektetők veszik át.

6. A nyugati és a keleti modellek esetében a társadalmi szerkezeti átalakulást a globális gazdaságba való integráció, a globális hatások jelentős mértékben befolyásolják: a globális gazdasághoz kötődő döntési funkciók belvárosi elhelyezkedési igényei, a belváros citysedése, a központi üzleti negyed kialakulása, az ott koncentrálódó banki, kereskedelmi, idegenforgalmi

szerepkörök erősödése, a lakóhelyi funkciók visszaszorulása. A belső városrészekben zajló rehabilitációk, az épített környezet modernizációja, a városi szolgáltatások színvonalának emelkedése mindkét modellre igaz.

7. Mindkét modellben jelen van a szuburbanizáció, a jobb módúak belvárosból való kiköltözése a városkörnyékre, a nyugati modell esetében korábbi, a keleti modell esetében későbbi kibontakozással. Az új területi szerkezet mögött az „urban sprawl”, vagyis a városi terjeszkedés sajátos mechanizmusai is ott vannak. A kiköltözők egy része a városrehabilitáció hatására viszszaér a fővárosba.

8. Egy újfajta szuburbanizációs modell szerveződését is lehet érzékelni, amelyet részben a belső városrészekből a külső negyedek felé irányuló mozgások okoznak. Ez a modell a magas státuszúak által megvalósított területfoglalások eredményeként szerveződik, nevezetesen a korábban lepusztult, de most fejlődésnek induló külső városnegyedekbe költözés keretében. Az új negyedek vonzerejét részben a megújuló társadalmi szerkezet, a kedvező természeti adottságok, de legfőképpen az a fajta szuburbanizációs út adja, amely biztosítja a városi és kvázi vidéki adottságok egyidejű érvényesülését.

9. A két modell közötti közeledést az is mutatja, hogy mind a nyugat-európai, mind a kelet-és közép-európai nagyvárosokban a legújabb térbeli társadalmi szerkezeti változások fő irányai a belvárosok és a városkörnyékek voltak, de a nyugati modellhez képest a keleti modellben e változások később, késleltetett módon valósultak meg.

A globális szegénység

A világgazdasági folyamatok jövőbeni alakulásától további munkanélküliség várható. A növekvő munkanélküliség a szegénység növekedésével is együtt jár, amit a jóléti államok és lehetőségeik visszaszorulása is felerősít. Az 1973-as olajválságot követően, illetve a nyolcvanas évek óta különböző időszakokban kibontakozott gazdasági válságok miatt is fokozatosan visszaszorultak az állampolgári jogon kínált közszolgáltatások, megszűnt a stabil munkaerőpiac, a szociális ellátás, az alacsony szintű, de mindenkire kiterjedő jövedelembiztonság.

Különböző vizsgálatok szerint az elmúlt néhány évtizedben a legnagyobb amerikai metropoliszokban, így New Yorkban is éleződtek a térbeli társadalmi megosztottság folyamatai, a mai amerikai társadalom éles strukturális és jövedelmi egyenlőtlenségeit is kifejezve. A Columbia Egyetem Nobel-díjas professzora, Joseph E. Stiglitz szerint az amerikaiak 1%-a kontrollálja a nemzeti vagyont 40%-át. Ez a felső 1% élvezi a legjobb egészségügyi ellátást, oktatást és a vagyont előnyeit. A lakosság 99%-a mindebből kimarad (Stiglitz, 2012).

A mai nagyvárosi, világvárosi társadalmi kirekesztés nemcsak éles, hanem jelentősen fel is gyorsult. A szegényebb társadalmi csoportok még azokról a területekről is kiszorultak, ahol történetileg elhelyezkedtek, mégpedig az új piaci beruházások térfoglalásai miatt, a *public-pri-*

vat partnership (PPP, köz- és magán-együttműködés) megoldások szempontjából hasznos városfelújítások, az újonnan kialakított luxuslakások, bankok, bevásárlóközpontok, luxushotelek építése következtében is (Bliss, 2017). A vonatkozó kutatások szerint azonban a legnagyobb szegénység nem a globális amerikai nagyvárosok sajátja. Az államszövetségi népszámlálási adatok alapján a szegények aránya 17% a nem metropolisz térségekben, a városokban, miközben a metropoliszban élő szegények aránya 14,6% (Sternheimer, 2013).

A nyugat-európai globális szegénység értelmezéséhez szintén az 1973-as olajválságból kell kiindulnunk. Az ezt követő eladósodási folyamat és a nyolcvanas-kilencvenes években, majd 2008-ban kitört pénzügyi válságok, az egy főre jutó GDP szintjének változásai, erőteljes ingadozásai véget vetettek a hatvanas évekre jellemző optimista, a töretlen gazdasági fejlődés lehetőségeire alapozott időszaknak. A nyolcvanas évek óta egész Európában nyilvánvalók a gazdasági hanyatlás jelei és kedvezőtlen társadalmi következményeik.

A nemzetállamok alapvető jóléti céljai fokozatosan épültek le, a szegénység felszámolása, a teljes foglalkoztatottság és a teljes körű ellátás biztosítása egyre több országban megvalósíthatatlan ideává vált. A jóléti célok visszaszorulása társadalmi problémák sokaságát okozta. Ezek között különösen fontos a hosszú távú munkanélküliség, amely az európai államokat ugyan eltérő mértékben érinti, s a különböző időszakokban (például 2000 és 2014 között) erősen ingadozó értékeket mutatott, de a 2008-as gazdasági válság után folyamatosan növekedett.⁴

A szegénység, ezen belül a városi szegénység problémája komoly nehézséget jelent az európai országok számára: 2017-ben 113 millió ember, az Európai Unió népességének 22,4%-a volt kitéve a szegénység és a társadalmi kirekesztés kockázatainak (Eurostat, 2019). 2018-ban enyhe csökkenés volt tapasztalható: az Eurostat 2018-as adatai szerint az uniós állampolgárok 21,7%-át fenyegette a szegénység vagy a társadalmi kirekesztettség (Eurostat, 2018).

A szegénységnek több formája lehet: pénzügyi szegénység, anyagi depriváció és alacsony munkaintenzitású háztartási létforma. A pénzügyi szegénység a legjellemzőbb szegénységi forma: 2017-ben 85,3 millió embert, az EU-népesség 16,9%-át érintette.

Nyilvánvaló, hogy az európai háztartások szegénységi kockázatai között, főként a nyugat- és a kelet-közép-európai országokat összehasonlítva (az Európai Unió átlagához képest is) nagyok az eltérések. A kelet-közép-európai országokban az Európai Unió huszonnyolc⁵ tagállamának átlagértékeihez képest magasabb a szegénység és a társadalmi kirekesztés kockázata. Az Eurostat 2016-os elemzéseiből (több évre visszamenőleg is) kiderül, hogy az Európai Unió tagállamaiban a kockázatoknak kitétek legnagyobb arányban a rurális térségekben, és legkevésbé a kisebb városokban élnek; a nagyvárosi arányok a két kategória között jelennek meg. A fejlett

4 – Az EU munkanélküliségi rátájának alakulása: 2000-ben 9,2%, 2008-ban 6,8%, 2010-ben 9,2%, 2013-ban 10,95%, 2014-ben pedig 10,1%. 2019-ben a ráta 6,3%-ra csökkent (*Geoindex*).

5 – A tanulmány az Egyesült Királyság Európai Unióból való 2020. január 31-i kilépése előtt íródott.

nyugat-európai országokban a legnagyobb szegénységi és kirekesztettségi kockázat a nagyvárosokban jelentkezik.

Külön problémát jelent, hogy a városi szegénység mértéke nehezen becsülhető meg, mert kevésbé is látható, elsősorban az Európán kívüli országokban, ahol a hivatalos intézmények sokszor abban is bizonytalanok, mennyien vannak, hol, melyik nyomornegyedben élnek a szegények. Az ENSZ Emberi Települések Központja szerint ma hat emberből egy nagyvárosi nyomornegyedekben vagy önkényesen elfoglalt ingatlanokban él (Bartlett, 2011). Az Eurostat adatai szerint 2016-ban az EU-ban a 20–64 éves városlakók 24%-a volt kitéve a szegénység vagy a társadalmi kirekesztés kockázatának (Tamara, 2016).

A térbeli társadalmi migráció, az ázsiai és az afrikai országokból érkező, többnyire szakképzetlen vendégmunkások, bevándorlók, menekültek tömeges méretű, fejlett európai országokba való beáramlása nemcsak a városi szegények számát növeli, hanem a társadalmi depriváció új paneljeit is létrehozza, a társadalmi kirekesztés folyamatait, a térbeli szegregációt is erősíti, a különböző kultúrák és vallások, társadalmi magatartási formák ellentmondásait, a társadalmi konfliktusok sokaságát is eredményezi.⁶

A magyarországi szegénység

A legújabb társadalomtudományi kutatások szerint az utóbbi tíz esztendőben éles strukturális változások figyelhetők meg Magyarországon, amelyek a növekvő elszegényedésben, a középosztály alsóbb rétegeinek leszakadásában, a társadalmi szakadékok mélyülésében jelentkeznek. A 2008-as globális válságnál korábban meginduló gazdasági és pénzügyi válság különösképpen kedvezőtlen hatásokkal járt. A TÁRKI 2018-as riportkötete szerint 2007 és 2012/2013 között növekedtek az egyenlőtlenségek, így a jövedelmi szegénység is. A TÁRKI adataiból az is kiderül, hogy 2007 és 2012 között 12,6%-ról 17%-ra, a KSH adatai szerint 2007 és 2013 között 12,3%-ról 15%-ra növekedett a jövedelmi szegénység. Az anyagi depriváció szintén kedvezőtlenül változott: a TÁRKI adatai azt mutatják, hogy 2009 és 2012 között 34%-ról 37%-ra, a KSH vizsgálatai szerint pedig 2007 és 2013 között 18%-ról 28%-ra növekedett az anyagilag depriváltak aránya (Branyiczki–Gábos, 2018: 125).

Az összehasonlító vizsgálatok sem mutatnak kedvező képet: a *Társadalmi Riport* 2014-es adataiból az derül ki, hogy a szegénységgel és társadalmi kirekesztettséggel veszélyeztetettek aránya a visegrádi országok között Magyarországon nem csak a legmagasabb, hanem 2008 óta folyamatosan emelkedik, miközben a lengyelek, a szlovákok és a csehek 2005 és 2013 között csökkenteni tudták a veszélynek kitétek arányát (Szívós, 2014: 61–62).

6 – 2017-ben 2,4 millió bevándorló érkezett az EU-ba nem uniós országokból (Eurostat, 2017).

Ugyanakkor a válság enyhülését követően számottevő csökkenést mértek: a KSH adatai szerint a jövedelmi szegénység 15%-ról 13,4%-ra, az anyagi depriváció pedig 28%-ról 16%-ra csökkent (Branyiczky–Gábos, 2018: 125). Az Eurostat 2018-as adatai szerint Magyarországon 19,6% volt azok aránya, akiket szegénység és társadalmi kirekesztettség fenyeget (Qubit, 2019).

A megoldás lehetősége és szükségessége

A társadalmi jóllét fejlesztése

„A GDP-n túl: a gazdasági teljesítmény és a társadalmi jóllét mérése” címmel 2009. november 25-én konferenciát rendeztek a Magyar Tudományos Akadémián. A magyarországi tudományos közösség ekkor hallott először a Stiglitz-jelentésről, elismert hazai tudósok tolmácsolásában. A *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* [A gazdasági teljesítményt és a társadalmi fejlődést mérő bizottság jelentése] című tanulmány Stiglitz vezetésével, nemzetközileg ismert és elismert közgazdászok, társadalomkutatók részvételével készült 2009-ben.⁷ A jelentést a Francia Köztársaság akkori elnöke, Nicolas Sarkozy kérésére készítették. A felkérés célja az volt, hogy vizsgálják meg a 2006–2008-ban kiobbant gazdasági, pénzügyi és társadalmi válság főbb meghatározó tényezőit, s keressenek új problémamegoldásokat.

A jelentés megállapította, hogy a válság egyik számottevő oka, hogy a bruttó hazai termék (GDP), amely a társadalmi és gazdasági folyamatok méréséhez használt indikátor, nem alkalmas a társadalmi fejlődés mérésére, annak nem megfelelő mutatója, ezért új mérőeszközökre van szükség. Olyanokra, amelyek figyelemmel vannak a fenntartható fejlődés szempontjaira, annak fő pilléreire, a gazdasági, környezeti és társadalmi összefüggésekre, köztük az egyének társadalmi jóllétére (*well-being*) is.

A jelentés központi gondolata, hogy a termelés- és gazdaságorientált mérésekről a mai és a jövőbeni generációk társadalmi jóllétére,⁸ annak vizsgálatára kell helyezni a hangsúlyt. Ez a felfogás a mai korszak lényeges paradigmaváltását fejezi ki, azt, hogy nemcsak a gazdaság, a gazdasági folyamatok, hanem a társadalmi összefüggések, az érintett társadalmak mindennapi életviszonyai, így a jóllétük is fontos, akár a világban zajló jelenségek értelmezésekor, akár a legkülönbözőbb típusú fejlesztési célok kijelölésekor, akár a társadalmi és gazdasági, politikai problémák, feszültségek kiküszöbölésére való törekvés idején is.

A társadalmi jóllét fejlesztése nem könnyű feladat: a mai városfejlődés és a mögöttes városfejlesztések, valamint a várostervezés is alapvetően gazdasági prioritások és az azok mögött lévő

7 – A bizottság munkájában kelet-közép-európai tudósok nem vettek részt.

8 – A társadalmi jóllét fogalma nyolc tényezőt foglal magában: az anyagi életkörülményeket (ennek keretében a jövedelem, a fogyasztás és a vagyon mutatóit), az egészség, az oktatás és az egyéni aktivitások szempontjait (a munkát is beleértve), a politikai képviselet és a kormányzás, vagyis a politikai érdekérvényesítés mutatóit, a társadalmi és a személyes jellegű kapcsolatrendszerek összefüggéseit, a mai és a jövőbeni környezeti viszonyok és végül a gazdasági és a fizikai jellegű bizonytalanságok dimenzióit.

érdekcsoportok, befektetői, ingatlanfejlesztői érdekek érvényesítésére szolgálnak. A társadalmi szempontok, a területi társadalmi problémák enyhítésének célja, a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek kezelésére irányuló törekvés a különböző fejlesztési koncepciókban sokszor csak ideológiai értelemben jelenik meg. A városok jövőjét kijelölni akaró stratégiák és a megvalósítási tervek nem biztosítják a területi egyenlőtlenségek tényleges és hatékony csökkentéséhez szükséges erőforrásokat, sem az olyan intézményeket, amelyek képesek lennének a városi társadalmak minél szélesebb csoportjai lakóhelyi érdekeinek képviselőjére, azok városfejlesztési modellekbe való integrálására. Ehhez persze strukturális, vagyis komplex beavatkozásokra is szükség lenne, mivel a területi célú fejlesztések önmagukban kevesek a nagyvárosi társadalmakat szétválasztó, strukturális eredetű távolságok csökkentésére.

A fentiekben már láttuk, milyen meghatározó mechanizmusok okozzák a mai térbeli társadalmi szerkezeti egyenlőtlenségeket: a globális gazdaság mai dinamikáit, az ingatlanpiac logikáját, a hatósági törvények és az azok mögött álló érdekviszonyok döntő hatásait kell ismét kiemelni. Ezek kiugró szerepet játszanak a nagyvárosi dzsentifikációban és a kirekesztésben. A modern nagyvárosnak szüksége van a dzsentifikáció folyamatára, de nincs szüksége olyan kirekesztésre, amely társadalmi csoportokat olyan kedvezőtlen lakóhelyi viszonyok közé kényszerít, amelyek a minőségi emberi lét minimálisan szükséges feltételeit sem biztosítják. A mai nagyvárosok sok embertől veszik el a városhoz való jogot, vagyis azt a jogukat, hogy úgy maradjanak a nagyvárosokban, hogy legalább átlagos színvonalú, a modern kornak megfelelő minőségű lakóhelyen élhessenek, hogy joguk legyen a lakhatáshoz. Ez máris azt az ellenvetést szülheti, hogy a kiszorítottaknak, szegényeknek nincs munkájuk, nincs jövedelmük. Ezért sem ők, sem más nem fizeti ki a lakóhelyük fejlesztését, a jobb lakások biztosítását. Az ő megsegítésüket elsősorban az államoknak, a helyi hatóságoknak kellene vállalniuk. Ez az európai gondolkodás lényeges szempontja.

Az állami szerepvállalás persze nem helyettesítheti a társadalmi és a civil szervezetek, az egyházak támogatását, az állami beavatkozások kontrollját s az Európai Unió támogató részvételét, pályázati forrásait szintén feltételezi. Ugyanakkor az újfajta, a társadalmi érdekek egyeztetésére, a társadalmi részvételre épülő városfejlesztő és tervezési felfogásokat sem helyettesítheti. Mindez jelzi, hogy az európai nemzeteknek és a széles társadalmi csoportoknak az összefogására is szükség van a szegénység, a társadalmi kirekesztettség leküzdéséhez, de legalábbis az enyhítéséhez.

A publikáció az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítójú, „Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban” című projekt keretében készült.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARANYAI NÓRA: *Autonómiatörekvések Kelet-Közép-Európában*, Pécs–Székesfehérvár, IDRResearch Kft. – Publikon, 2017.
- BARTLETT, SHERIDAN: *A nagyvárosi szegénység gyermekei*, <http://www.csagyi.hu/jo-gyakorlatok/nemzetkozi/item/288-a-nagyvarosi-szegenyseg-gyermekei>
- BARTLETT, SHERIDAN: *Children in urban poverty, Can they get more than small change?*, 2011.10., https://www.unicef.org/socialpolicy/files/October2011_ChildPoverty-Insights_EN_Final.pdf
- BLISS, LAURA: *The New York that belonged to the city*, 2017.08.17. In: Citylab, <https://www.citylab.com/life/2017/08/vanishing-new-york-gentrification/537126/>
- BRANYICZKI RÉKA – GÁBOS ANDRÁS: *A szegénység dinamikája a válság időszakában Magyarországon*, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport, 2018*, Budapest, TÁRKI, 2018, 125–144.
- BRINDED, LIANNA: *The 23 cities with the best quality of life in the world*, 2017.03.14. In: Business Insider, <https://www.businessinsider.com/mercer-2017-quality-of-living-worldwide-city-rankings-2017-3>
- BRONNER, LUC: *La politique de la ville impuissante á résoudre les difficultés des quartiers*, *Le Monde*, 2010. október 16.
- CADÈNE, PHILLIPE: *La pauvreté du plus grand nombre et les difficultés de la gestion urbaine*, in DORIER-APPRILL, ELISABETH (szerk.): *Les très grandes villes dans le monde*, Editions du Temps, 2000, 139–165.
- CLOS, JOAN: *Urbanization Challenges of the 21st Century*, 2016. <https://www.chatham-house.org/sites/default/files/Clos,%20Joan.pdf>
- EHRLICH ÉVA – RÉVÉSZ GÁBOR – TAMÁSI PÉTER (szerk.): *Kelet-Közép-Európa: honnan – hová?*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- ENYEDI GYÖRGY: *Városi világ*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.
- ENYEDI GYÖRGY: *Városi világ, Városfejlődés a globalizáció korában*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, 2003.
- EUROSTAT: *Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion*, 2019. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/29306.pdf>

- EUROSTAT: *International day for the eradication of poverty*, 2018. <https://ec.europa.eu/eurostat/news/themes-in-the-spotlight/poverty-day-2019>
- EUROSTAT: *Migration and migrant population statistics*, 2017. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics
- FRIEDMANN, JOHN – WOLFF, GOETZ: *World City Formation, An Agenda for Research and Action, International Journal of Urban and Regional Research*, VI. évfolyam, 1982/3., 309–344.
- GEOINDEX: *Munkanélküliség*. <http://www.geoindex.hu/munkanelkuliseg/>
- KAZEPOV, YURI (szerk.): *Cities of Europe*, Malden, Blackwell Publishing, 2005.
- LENGYEL IMRE: *Verseny és területi fejlődés, Térségek versenyképessége Magyarországon*, Pécs, JATEPress, 2003.
- LIM, GILL-CHIN: *Globalization, spatial allocation of resources and spatial impacts, A conceptual framework*, in RICHARDSON, HARRY W. – BAE, CHANG-HEE CHRISTINE (szerk.): *Globalization and Urban Development*, Berlin, Springer, 2005, 13–27.
- MELLÁR TAMÁS: *Felemás magyar modernizáció*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009.
- MÉRIEUX, ALICE: *Chômage, services publics... Les chiffres désespérants des banlieues pauvres*, 2017.11.14. In: *Challenges*, <https://www.challenges.fr/politique/chomage-services-publics-les-chiffres-desesperants-des>
- OBSERVATOIRE DES INÉGALITÉS: *Le chômage dans les zones urbaines sensibles*, 2014.03.11. In: *Observatoire des inégalités*, <https://www.inegalites.fr/Le-chomage-dans-les-zones-urbaines-sensibles>
- QUBIT: *Magyarországon a népesség ötödét fenyegeti szegénység*, 2019.10.18. In: *Qubit*, <https://qubit.hu/2019/10/18/magyarorszag-a-nepesseg-otodet-fenyegeti-szegenyseg>
- SASSEN, SASKIA: *Global City: New York, London, Tokyo*, New Jersey, Princeton University Press, 1991.
- STERNHEIMER, KAREN: *Where do poor people live?*, 2013.06.10. In: *Everyday Sociology*, <http://www.everydaysociologyblog.com/2013/06/where-do-poor-people-live.html>
- STIGLITZ, JOSEPH E.: *The Price of the Inequalities, How Today's Divided Society Endangers Our Future*, New York – London, WW. Norton Company, 2012.
- STIGLITZ, JOSEPH E. – FITOUSSI, JEAN PAUL – SEN, AMARTYA: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 2009. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report>

- SZIRMAI VIKTÓRIA: *A környezeti érdekek Magyarországon, Fontosabb, hogy megéljünk?*, Budapest, Pallas Kiadó, 1999.
- SZIRMAI VIKTÓRIA: *Városok és városlakók, A befogadó és a kirekesztő városok*, Budapest, Corvina Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2019.
- SZIVÓS PÉTER: A magyar háztartások jövedelme és fogyasztása nemzetközi összehasonlításban: felzárkózás vagy leszakadás?, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi Riport, 2014*, Budapest, TÁRKI, 2014. 51–63.
- TAMARA: *Szegénység, társadalmi kirekesztettség: a magyar városok „jobban teljesítenek” az uniós átlagnál*, 2016.06.01. In: Kamaraonline, <http://kamaraonline.hu/szegenyseg-tarsadalmi-kirekesztettseg-a-magyar-varosok-jobban-teljesitenek-az-unios-atlagnal/>

SOCIAL INEQUALITIES, POVERTY, SOCIAL WELL-BEING

Abstract

The aim of the article is to present the social driving forces of the contemporary demonstrations in the large cities: and to indicate the common motivations of the demonstrations formulated in the Western and Eastern Central European large cities. It is evident that the poverty, the well-being deficit, and the fear of losing social status are among the mobilising factors. There are a lot of common feature in the aspirations and the social base of the protesters. They are the excluded from the social possibilities and the right to proper work and quality healthcare services and good housing. According to facts these strata are located partly in the city centers and the majority on the edge of cities.

The analyses focus on the determining mechanisms also: namely the globalisation, and the effects of globalised urbanisation and their consequences on the spatial social inequalities formulated in the cities. At the same time the spatial characteristics of the global, and European, and Hungarian poverty are also analyses. The well-being concept suggest one possible solution to manage the above mentioned issues.

Keywords: the spatial-social inequalities, poverty, globalisation, exclusion, gentrification.

Szirmai Viktória

Széchenyi-díjas szociológus, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének kutatóprofesszora, a Kodolányi János Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára.